

KELIAS – MIRTIES IR POMIRTINĖS BŪKLĖS ĮVAIZDIS

Dainius RAZAUSKAS

Šis straipsnis – tęsinys ankstesniojo („Aū, neturiu namų“: benamystės išgyvenimas ir jo dvasinė prasmė. Iš: Būdas, 2020, Nr. 4, p. 22–31), kuriame aptartos istorinių negandų sukeltos lietuvių, ypač išeivių, benamystės patirtys, iš jų išmoktos pamokos ir padarytos dvasinės išvados. Įtraukiant jas į turtingą būsenos be namų ir be vietos tradiciją įvairiose pasaulio kultūrose nuo seniausių laikų, iškeltas ir pabrėžtas metafizinis, dvasinis šios egzistencinės būsenos ar bent savijautos dėmuo. Tačiau būti be namų ir be vietos savaime neišvengiamai reiškia keliauti, būti kelyje. Iš čia reikalas aptarti ir kelio, keliavimo metafizinį dėmenį, dvasinę simboliką. Tai ir bus mėginama padaryti šiame straipsnyje, lietuvių tradicijos duomenis vėlgi įtraukiant į platų pasaulinį kontekstą.

Reikšminiai žodžiai: kelias, pomirtinė kelionė, mirties samprata.

■ Kelias, kelionė, keliavimas savaime yra visiškai namų priešybė. O dvasinis kelias kaip tik yra būdingiausias dvasinių siekių ir dvasinio gyvenimo įvaizdis. Vienas iš artimiausių pavyzdžių – Vilniuje leidžiamo katalikiško žurnalo pavadinimas „Kelionė“.

Jeigu žmogus ko nors siekia, vadinasi, jis trokšta tam tikros permainos, o kelias, kelionė ir yra permainų įvaizdis. Neįmanoma tuo pat metu siekti permainos (keliauti) ir jos vengti (likti namie).

Tibetietiškojo budizmo dvasininkas Čiogjamas Trungpa pamėgino tai paaiškinti štai kaip: „Ego rūpestis plėstis neturi krypties. Ego judėjimas nėra tėkmė. Jis paprasčiausiai stengiasi išsaugoti savo namus. Kadangi ego rūpestis kyla būtent iš šios išsaugojimo nuostatos, iš tikrųjų nelieka jokio kelionės jausmo. <...> Situacijos neprivalo būti pažįstamos. O ego rūpestis – kad viskas būtų pažįstama, jausmas, kad nieko nevyksta. <...> Tačiau įmanoma kiekvieną akimirką išgyventi kaip savitą. Atsidūręs situacijoje, atsiduodi jos savitumui, jos ypatingai faktūrai ir t. t. Tai ganėtinai skiriasi nuo ego rūpesčio išsaugoti save kaip tvirtą daiktą. Kiekvienai situacijai pripažinti jos nepakartojamą savitumą ego atrodo kaip milžiniška grėsmė. Tačiau kaip tik šitoks santykis su kiekviena situacija yra kelias. Jame daug judėjimo. Nuolat išgyveni tam tikrą dramą.“¹

Arba štai Mirčia Eliadė: „Kelias ir ėjimas gali įgyti religinę reikšmę, nes bet koks kelias gali simbolizuoti gyvenimo kelią, o bet koks ėjimas – maldingą kelionę, žygį į pasaulio centrą. Jei turėti namus reiškia, kad žmogus užima pastovią situaciją pasaulyje, tie, kurie atsisakė namų – maldininkai ir asketai, – savo ėjimu, nuolatinio judėjimo išsako troškimą palikti pasaulį, išsižadėti bet kokios situacijos pasaulyje. Namai – tai lizdas <...>. Tie, kurie pasirinko paieškas, kelią į centrą,

1 Trungpa 1978: 83.

turi atsisakyti bet kokios šeimyninės ir visuomeninės padėties, bet kokio lizdo ir atsidėti vien ėjimui į aukščiausiąją tiesą.“²

Galų gale žemiškieji namai vis tiek tėra laikini, tai laikinas būstas – tik stovykla nepabaigiamame sielos žygyje: gal viešbutis darbo komandiruočių, gal vasarnamis ar sanatorija, ligoninė, o gal net pataisos namai, kalėjimas, priklausomai nuo būdo ir pasaulėjautos. Anksčiau ar vėliau šiuos namus vis tiek neišvengiamai teks palikti – likti be namų ir vėl leistis į kelią. Užtat giliausia, kraštutine prasme kelias, kelionė yra mirtis, ir dvasinis kelias yra toks pat vidinis išėjimas iš namų, tik daugiau mažiau valingas ir savanoriškas, kaip ir priverstinis sielos iškeliavimas mirus.

Gastono Bašliaro žodžiais, „mirtis yra kelionė, o kelionė yra mirtis. Išvykti, vadinasi, šiek tiek numirti. Mirti – vadinasi, tikrai išvykti.“³ Todėl, anot Marijos Luizos fon Franc, „mirštantys žmonės paprastai sapnuoja ne mirtį, o kelionę. Jie turi pasirengti kelionei.“⁴

Žinoma, ši lygtis negalėjo nepalikti gilaus įspaudo kultūroje. Pasak M. Eliadės, „daugybė dramatiškų motyvų tiek mituose, tiek tautosakoje susiję su kelionėmis į pasakų šalis už jūrų marių ar pasaulio pakrašty. Šie mitiniai kraštai aiškiai mena mirusiųjų pasaulį. Tokių laidojimo geografių nei kilmės, nei istorijos nubrėžti neįmanoma, tačiau tiesiogiai ar netiesiogiai visos jos išreiškia skirtingas ano pasaulio sampratas, iš kurių geriausiai pažįstamos yra požeminė, dangiškoji ir ta už jūrų marių.“⁵

Užtat, Vladimiro Propo nuomone, „galima daryti prielaidą, jog vienas iš pirmiausiųjų pasaulio kompozicijos pagrindų, būtent keliavimas,

2 Eliade 1997: 129–130.

3 Bachelard 1993: 187.

4 Franz 1994: 213.

5 Eliade 1976: 39.

atspindi vaizdinius apie sielos keliavimą pomirtiniame pasaulyje⁶. „Galima nustatyti, kad apavas, lazda ir duona – tai tie daiktai, kuriais kitados būdavo aprūpinami mirusieji kelionei į aną pasaulį. Geležiniais jie tapo vėliau, simbolizuodami kelio ilgumą. N. Charuzinas sako: ‘Nuo kelio anapus sampratos <...> priklauso ir daiktai, dedami į kapą arba sudeginami kartu su mirusiuoju. Visai natūralu, kad jeigu mirusiajam pakeliui į vėlių pasaulį teks perplaukti vandenį, į kapą jam bus dedamas luotas. Jeigu jo laukia tolimas kelias pėsčiomis, jis bus apaunamas tvirtu apavu.’ Toks požiūris būdingas jau Šiaurės Amerikos indėnams. F. Boaso užrašyto pasakojimo herojus nori surasti savo mirusią žmoną. ‘Jis paprašė savo tėvo penkių lokio kailių ir išrėžė sau iš jų šimtą porų batų.’ Taigi, norint keliauti į mirusiųjų karalystę, reikia turėti tvirtą apavą. Kalifornijos indėnai laidoti būtinai su mokasiniais. ‘Kalifornijos čia buviai savo velioniams įduoda apavą, nes kelias į amžinosios medžioklės vietas tolimas ir sunkus’ (N. Charuzinas). ‘Bengalijoje mirusieji ‘aprūpinami taip, tarsi jų lauktų ilgas kelias’ (J. Negeleinas). Egipte mirusiajam įduodama tvirta lazda ir sandalai. [Egipto] mirusiųjų knygos’ 125-to skyriaus vienas iš variantų turi paantraštę: ‘Šis skyrius turi būti atskleistas [mirusiajam] po to, kai jis bus išvalytas ir nupraustas, ir aprengtas drabužiais, ir apautas baltais odos sandalais...’ Hieratiniame papiruse apie Astartę (jai esant požemių karalijoje) sakoma: ‘Kur tu eini, Ptaho dukra, aršioji, baisioji deive? Argi nesusidėvėjo sandalai ant tavo kojų? Argi nenudrisko tavo apdarai, tau vis išeinant ir pareinant dangumi ir žeme?’ Šie tikri, nors itin atsparūs sandalai tolydžio pakeičiami simboliniais. Senovės Graikijos palaidojimuose aptinkamas molinis apavas, kartais po dvi poras. Šis paprotys toliau gyvuoja viduramžiais ir pasiekia šiuos laikus. Alemanų kapuose aptinkama žvakių, vaisių, lazdų ir apavo. Kai kuriose Lotaringijos vietovėse velionis būdavo apaunamas auliniiais batais, o į rankas jam įduodama lazda kelionei į pomirtinį pasaulį. Skandinavijoje ‘su mirusiuoju laidodavo ypatingą apavą, kuris padėtų velioniui laisvai eiti akmeningu ir dygliuotais augalais užžėlusiu taku, vedančiu į mirusiųjų pasaulį’ (N. Charuzinas). ‘Tuo atveju, kai kelias tenai eina sausuma, pasirūpinama palengvinti jį mirusiajam apaunant jį auliniiais batais, įdedant jam lazda ir kt.’ – sako D. Anučinas.⁷ „Taigi, išvykimas į tolimą kelią simbolizuoja perėjimą į aną pasaulį, į mirties

6 Пропп 1998: 82.

7 Пропп 1998: 145–146; žr. Beresnevičius 1990: 116.

šalį, į mitinių dvasių karaliją“, – čiuvašų tradicijos pagrindu Vladimirui Propui pritaria Antonas Salminas.

Apie atitinkamus jakutų papročius Luiza Gabyševa pasakoja: „Laidotuvių apeigose dėmesys ypač buvo skiriamas velionio apavui, kuriuo jam teks įveikti ilgą, sunkų kelią į mirusiųjų pasaulį; priminsime, kad iki šiol apie mirusįjį jakutai sako *barda* (*барда*) ‘išėjo’. Praeityje, remiantis kai kurių informantų pranešimais, jakutai turėjo specialius laidojamuosius batus dvigubu padu. R. Maakas, aprašydamas turtingos jakutės palaidojimą (maždaug XVIII a. pradžia), praneša kairėje pusėje prie palaikų gulėjus kelias poras atsarginių torbų [jakutų tradicinis apavas]. Palyginimui paminėsime, jog chantų ir mansių velioniui pagalvę galėjo atstoti maišas su avalyne.“⁸ Altajaus „kumandinių šamanas, paruošęs naminio alaus, per specialias šamaniškas apeigas kviesdavo neseniai mirusį velionį ir pranešdavo vesiąs jį į vėlių (*γзγm*) šalį. PaklaUSDavo, ar tasai kartais nepastvėrė su savimi kurio nors gyvo žmogaus *kuto* ar *čiuilo* [vienos iš sielų], o paskui eidavo jį lydėti į tolimą kelionę vėlių keliu, vadinamu *γзγm jol* ir sudarytu iš kelių etapų.“⁹

Ėjimą, keliavimą akivaizdžiai mena tokie mirusįjį žymintys žodžiai kaip sen. indų *preta* ‘išėjęs, miręs’, ‘mirusysis, velionis’ (iš veiksmazodžio *preti* ‘išeina, nueina, praeina’, priešdėlis *pra-* su šaknimi *i-* ‘eiti’)¹⁰; atitinkamai lotynų *peritus* ‘išėjęs, miręs’ (iš *perire* ‘išeiti, išnykti, dingti’, priešdėlis *per-* su veiksmazodžio *i-re* ‘eiti’ šaknimi) ir iš čia ang. *perish* ‘(pra)žūti, mirti, (iš)nykti’, taip pat *dēcessus* iš *dē-cēdere* ‘išeiti, nueiti’ ir iš čia ang. *deceased* ‘velionis’¹¹; čia ir ang. *gone* ‘išėjęs, miręs’. Graikų žodžius *θάνατος* ‘mirtis’, *έθανον* ‘numiriau’ Voicechas Smočynskis kildina iš šaknies **d^henh₂-* ‘nueiti’¹². Latvių *aizgājējs*, pažodžiui ‘išėjusysis, išėivis’, reiškia ‘velionis’¹³. Ir senovės islandų mirusysis vadinamas išėjusiuoju, kaip štai „Poetinėje edoje“ („Eilės apie Sigdrivyą“ 34), kur Sigdrivyva moko Sigurdą, kaip elgtis su mirusiais:

Kūnus nuplauk tiems, kas išėję, –
rankas apiplauki ir galvą,
sušukuok, išdžiovink, prieš dėdams į karstą,
palinkėk miegoti laimingai.¹⁴

8 Габышева 2003: 34, dar žr. 27, 31, 164.

9 Потапов 1991: 155.

10 Monier-Williams 1899: 711.

11 LoLKŽ: 220, 221, 630, 633; Klein 2003: 194, 550.

12 Smoczyński 2006: 57.

13 LaLKŽ: 24.

14 PE: 258.

Kelią žymintys germanų žodžiai savime liudija mirties semantiką, būtent – germanų prokalbės žodis **laidō* ‘kelias’ ir jo vediniai, kaip sen. islandų *leið*, sen. anglų *lād*, sen. fryzų *lāde*, *lēde*, sen. saksų *lēda*, sen. vokiečių aukštaičių *leita*, kilę iš veiksmažodžio ‘eiti, vykti’ (germ. **leidan*, sen. isl. *liða*, gotų *ga-leiþan*, sen. ang. *līdan*, sen. saks. *līthan*, sen. vok. aukšt. *līdan*); germanistė Tatjana Toporova (su nuoroda į T. L. Markey) pažymi: „Matyt, germanų šaknis **leid-* (< ide. **leith-* ‘eiti, vykti’) buvo susijusi su laidotuvių eiseną. Šios prielaidos naudai liudija tiek indoeuropiečių (plg. Avestos *raēθ-* ‘mirti’, gr. *λοίτη* ‘palaidojimas’), tiek atskirai germanų kalbų faktai, kuriuose **leid-* vartojama laidotuvių ritualo kontekste – plg. sen. isl. *liðinn* ‘miręs, negyvas’, *leiði* ‘kapas’, sen. vok. aukšt. *leita* ‘laidotuvės, palaidojimas, palaikai’ ir kt.“¹⁵

Kitame pasaulio krašte – Australijos čiabuvių požiūriu, „mirusio žmogaus dvasia lieka prie savo kūniškojo antrininko kapo, kol bus visiškai užbaigtos laidotuvių apeigos, o laidotuvėms pasibaigus, ji leidžiasi į tolimą kelią naujon savo buveinėn“¹⁶.

Vėl kitame pasaulio krašte – senovės majų apeiginiuose laidotuvių tekstuose visas pomirtinis tarpnis nuo mirties ligi naujo atgimimo vadinas „Didžiuoju keliu“ ar „Didžiąja kelione“¹⁷.

Šeštosios dinastijos (III tūkstantmečio pr. Kr. paskutinis trečdalis) Egipto faraono Harchnufo kapo įrašas linki: „Lai keliauja jis taikiai šventais keliais į Vakarų, keliaudamas jais kaip pagerbtasis. Lai kyla jis pas dangaus Viešpatį Dievą kaip dangaus Viešpaties Dievo pagerbtasis.“¹⁸

Gal kaip tik todėl ir senovės Graikijoje „Plotinas pataria Porfirijui, persekiojamam minčių apie savižudybę, keliauti“¹⁹. O, kad šis filosofinis patarimas būtų pasiekęs mūsų amžininkus, nebeapsikentusius savo namuose ir todėl nusprendusius palikti ar net išduoti tėvynę!

Mirusiajam gresiančią kelionę mini Buda „Dhamapadoje“ (XVIII.1 ir 3): „Esi tarsi sudžiūvęs lapas, Jamos šaukliai tavęs jau tyko. Prie mirties slenksčio stovi, neturi net atsargų kelionei“; „Štai baigiasi tavo gyvenimas – jau prisiartinai prie Jamos. Kur prisiglaust nebeturi nei atsargų kelionei.“²⁰

15 Toporova 1994: 60–61; žr. PkIEW: 672; VrAEW: 350, 354 ir kt.

16 Кудиновы 1987: 47.

17 Ершова 1986: 155, 170.

18 Griffiths 1986: 19.

19 Hadot 2005: 254.

20 Dhammapada 2005: 79. Jama – senovės indų mirusiųjų valdovas.

Tibetietiškojo dzogčeno mokytojas Longčenpa (XIV a.) savo testamente sako: „Kaip klajūnas leidžias į kelionę, kai ateina laikas iškeliauti, taip ir aš tariau ‘sudie’ pasauliui šiam.“²¹

Vadinamoji „Tibeto mirusiųjų knyga“ velionį veda ir pamoko: „Kilmingasis, vardu [toks ir toks], atėjo laikas rasti kelią“; „Negalėdamas apsistoti vienoje vietoje ir nuolat verčiamas kažkur keliauti, negalvok apie įvairius dalykus – išsaugok prigimtą sąmonės būseną“²² ir panašiai. O viename iš „Tibeto mirusiųjų knyga“ lydinčių tekstų trečiuoju asmeniu pasakojama: „Štai žmogus, vardu [toks ir toks], keliauja į kitą pasaulį, palieka šią žemę, pasirengęs ‘didžiajam persikėlimui’. Jo nelydi draugai, ir jis labai kenčia, neturėdamas nei prieglobsčio, nei globėjo, nei bičiulio. Gyvenimo šviesa gęsta, ir jis keliauja į kitą sferą [sritį], pasineria juodon tamson, krenta į gilią prarają, žengia į tankų mišką... Karmos galia jį gena į bekraštes dykvietes, plukdo vandenynu. Karmos vėjo blaškomas jis keliauja nesaugia kryptimi, stoja į aršią kovą, apsėstas Piktosios Dvasios, gądinamas Mirties Valdovo pasiuntinių, vėl karmos stumiamas į sansarą... Atėjo metas jam iškeliauti – bejėgiui, vienišam, be draugų.“²³

Įspūdingai panaši savo nuotaika rumunų rauda prasideda:

*Scoală, cutare, scoală,
Că soarele-apune,
Calea 'n codru-ți tună,
Codru ȳeste mare
Și lumină n-are,
Codru ȳeste des...*

Kelkis, toks ir toks, kelkis,
Saulė leidžiasi,
K e l i a s į mišką tave šaukia,
Miškas didis
Ir tamsus,
Miškas tankus...²⁴

Minėtą santykį tarp kelio pasakose ir mirties Viačeslavas Ivanovas su Vladimiru Toporovu pažymi slavų, rusų tradicijoje: „Pasakose, taip pat herojinio ciklo bylynose kelias paprastai yra veiksmo užuomazga (be to, pasakose dažniausias būtent tolimas kelias). Kelio, kelelio (paprastai tolimo) vaizdinys nuolat iškyla raudose, atspindinčiose velionio kelio į aną pasaulį (dangų arba požemių karalystę) sampratą.“²⁵

21 Sogjalas 2011: 348.

22 ТМК: 149, 197.

23 ТМК: 223, daugtaškiai – tekste.

24 Свешникова 1990: 128.

25 Иванов, Топоров 1965: 166.

Ruduo Punsko krašte I. 2013 m.

Jau XIX a. į tai yra atkreipęs dėmesį Aleksandras Potebnia: „Visuose slavų kraštuose paplitęs kelio sugretinimas su mirtimi. Štai serbų raudoje, kreipiantis į mirusį šeimos galvą, sako: *Бе си, бане, упутио* ‘Kur, tėveli, iškeliauj?’ *Путуј ти, оче, игумане, а не брину се за манастир* ‘Keliauk sau, tėve, o ne vienuolynu rūpinkis’ – pasakė vienas vienuolis igumenui, kai tas mirdamas reiškė susirūpinimą be jo liksiančiu vienuolynu. Rusų raudoje velionio laukiama sugrįžtant *с пути дороженьки* ‘iš kelio kelelio’. Čia ir tarmiškas pasakymas *удорожить* (pažodžiui ‘pakelinti, pastūmėti, išvaryti į kelią’) – sunkiai, mirtinai sumušti, užmušti“, be to, „*отойти* (pažodžiui ‘nueiti’) reiškia numirti, *отходная* (pažodžiui ‘nueinamoji’) – prie mirusiojo skaitoma bažnytinė malda.“²⁶ Rusų *странствовать*, pažodžiui ‘keliauti, klajoti’, tarmėse reiškia ‘sunkiai sirgti’²⁷; *к выходу*, pažodžiui ‘link, prie išėjimo’, – ‘link, prie mirties’²⁸.

Apskritai rusų „liaudies terminologijoje, nusakančioje mirimo būklę, dažnai pavartojami judėjimą žymintys veiksmožodžiai: *ушел* ‘išėjo, nuėjo’, *отошел* ‘nuėjo’, *покинул* ‘paliko’,

выходит в путь ‘išeina į kelią’, *переселяется* ‘persikrausto’“²⁹.

Svetlana Tolstaja apibendrina: „Ėjimo–vaikščiojimo konceptas priklauso prie pagrindinių tradicinės pasaulio sampratos sąvokų. Ėjimo kategorijomis, vaizdiniais ir terminais įprasminamas pats žmogaus gyvenimas. Tokia yra gyvenimo kelio sąvoka – vaizdavimasis žmogų ateinant į šį pasaulį ir išeinant iš jo, plg. ru. Kostromos tarmėje *выход* ‘išėjimas’ reikšme ‘mirtis’: *Трециут в избе подоконный угол – к выходу (к смерти)* ‘Girgžda troboje palanginis kampas – link išėjimo (mirties)’, Oloneco tarmėje *выходить* ‘išeidinėti’, *выйти* ‘išeiti’ reiškia ‘(nu)gaišti, kristi (apie gyvulį)’: *Коровушка вышла* ‘Karvutė išėjo’ <...>. Ėjimo, vaikščiojimo subjektai liaudies vaizdiniuose gali būti mirusiųjų vėlės (plg. *исход души* ‘sielos išėjimas’, *ходячие покойники* ‘vaikštantys numirėliai’ ir pan.) arba ant ribos tarp šio ir ano pasaulių esantys *двоедушники* ‘dvisieliai’, bet jų vaikščiojimas vertinamas kaip žmogui pavojinga ir visai pasaulio tvarkai grėsminga anomalija.“³⁰

Todėl, pasak rusų tikėjamų, namo, trobos negalima statyti ten, kur būta kelio, nes name, pastatytame ant buvusio kelio, netrukus visi išmirs; negana to: *Если к дому, где больной лежит,*

26 Потебня 2000: 19–20, 117; žг. Афанасьев 1995 III: 141, 396; Журавлев 2005: 785.

27 Афанасьев 1995 III: 396.

28 Невская 1980а: 229.

29 Виноградова 2005: 96.

30 Толстая 1996: 96, 97.

бабы проторят дорогу, то ему умереть „Jeigu prie namo, kur guli ligonis, bobos pramins kelią, tai jis mirs“³¹. Taip pat: *Если больной бредит дорогой (о дороге, о конях), то умрет* „Jeigu ligonis kiedi keliu (apie kelią, apie žirgus), tai numirs“³².

V. Čistiakovas nagrinėjo šios metaforos apraiškas tradicinėse laidotuvių raudose: „Kelio vaizdinys, dažnai aptinkamas XIX–XX a. laidotuvių raudose, iš esmės remiasi požiūriu į mirtį kaip į persikraustymą į ganėtinai tolimą sritį (mirusiųjų pasaulį), o pats persikraustymas atliekamas keliovimo būdu. <...> Kelio nusakymas raudoje pradedamas išplėtotu klausimu kreipiantis į velionį:

*Голубушка мила сестрица!
Уж куды ты снарядилася,
Уж куды да ты сподобилася?
В котору путь-дороженьку,
В каки гости незнакомыи,
Незнакомыи да нежеланныи?*

Balandėle mieloji, sesule!
Kurgi tu susirengi,
Kurgi tu susiruošei?
Į kokį kelią kelelį,
Į kokius svečius nepažįstamus,
Nepažįstamus ir negeidaujamus?

<...> Tačiau šiuo apeių etapu giminės neįvardija galutinio kelionės tikslo, tikrosios to persikėlimo, kuriam rengiamas mirusysis, prasmės. Svarstydami, kurgi jis keliaus, jie vardija vietas, kuriose velionis lankėsi būdamas gyvas ir į kurias dabar galėtų vykti. <...> Bet po šios kelio 'kvazimotyvacijos' paprastai pabrėžiama, kad jis yra neįprastas ir negali būti palyginamas su žmogaus judėjimu gyvam esant – juk velionis vyksta į kokybiškai kitą erdvę – į savo mirusių protėvių šalį:

*Сама знаю, сама ведаю,
Что ты есь да снаряжаешься
Как во эту во дороженьку,
На родительску на буювку,
Ко сердечным ко родителям.*

Pati žinau, pati numanau,
Kadgi tujen rengiesi
Kaip į šitą gi kelelį,
Į tėvėlių subuvimą,
Pas širdinguosius tėvėlius.

<...> Ilgos kelionės pėsčiomis jausmas sužadinas vardių klijūtis, kurias teks įveikti mirusiajam pakeliui į aną pasaulį. Įdomus pats tokių klijūčių rinkinys:

*Уж ты пойдешь, сердечно дитяtko,
Пойдешь по тем путям-дороженькам,
По лесам да по дремучим,
По болотам по седучим,
По ручьям по прегрубим,
Пойдешь по узеньким тропиночкам,
Пойдешь по частому вересинничку.
Уж как встретишь-то, мое сердечное,
Моих-то родных родителей.*

Jau tu eisi, širdele vaikeli,
Eisi tais keliais keleliais,
Miškais neįžengiamais,
Pelkėmis klampiosiomis,
Upeliais grublėtaisiais,
Eisi siauraisiais takeliais,
Eisi tankiaisiais viržynėliais.
Jau kai sutiksi, mano širdele,
Mano gimtuosius tėvėlius.

Šiame tekste, kaip ir daugelyje kitų, kelias pabrėžtinai buitiškas, iki pat galo jame nėra jokių fantastinių klijūčių. Patekęs į mirusiųjų pasaulį velionis susitinka su savo giminėmis, mirusiais prieš jį, išpildo jų gyvų duotus paliepiumus, pasakoja protėviams apie jų palikuonių gyvenimą. Numanoma, jog esama tik vieno kelio į mirusiųjų pasaulį, todėl neretai protėviai pasitinka einantįjį ir palydi jį į jo būsimą vietą.³³

Pažymėtinas kelio į vėlių šalį panašumas minėtuose tibetiečių, rumunų ir rusų tekstuose.

Dar štai ištrauka iš vienos tradicinės rusų raudos:

*День ко вечеру последний коротається,
Красно солнышко ко западу двигается,
Всё за облачку ходячую теряется,
Мое дитё в путь-дорожку отправляется!*³⁴

Diena į vakarą paskutinioji trumpsta,
Raudona saulė vakaropi slenka,
Vis už debesėlio vaikštūnėlio dingsta,
Mano vaikelis į kelią kelelį leidžiasi!

Mirties kaip kelio metaforą yra pažymėję ir atitinkamų pavyzdžių pateikę daug rusų mokslininkų. Antai Jelena Levkijevskaja: „Apie merdintį

31 Байбурин 2005: 45, 64 (išn. 50) ir 41.

32 ДлПРН: 769.

33 Чистяков 1982: 116–119; žr. Невская 1980a: 231–232.

34 РФ: 110; Невская 1980a: 229.

žmogų sakoma, kad jis esąs *на раздорожье* ‘kryžkelėje, skerskelėje’, stovi ant mirties (arba Dievo) kelio, į kelią rengiasi, sau kelią renkasi, kad jam kelias atviras. Polesėje, pavyzdžiui, tie, kurie kam nors mirštant verkia, sudraudžiami: ‘Neverk, o tai nudauši nuo kelio.’³⁵

Beje, Zietelos tarmėje tas pats mirtį reiškiantis frazeologizmas *Dievo kelias* sutrauktas į vieną sudurtinį žodį *dieukelys*, pavyzdžiui: *aimū aimū d'ieuk'el'īn*³⁶. O frazeologizmas *nuo kelio nudaužti* ‘sutrukdyti mirti’, perspėjantis pernelyg negailėti mirusiojo, užrašytas Dieveniškėse: *Nereikia verkaut, ka(d) nenudaušč nabaščiką nok kelio*³⁷.

Apie baltų (jotvingių, lietuvių) ir rytų slavų tradicijas sulydžiusią Polesę panašiai kalba Galina Kabakova: „Mirtis suprantama kaip ilgas kelias. Vakarų Polesėje sakoma: mirštantysis *стоит на дороге* ‘stovi ant kelio’, *очи в дорогу вбив* ‘akis į kelią įbedęs’, *дорога йому открыта* ‘kelias jam atviras’. Kelias gali būti apibūdinamas kaip *своя* ‘savas’, *їедина* ‘vienasis’, *божа* ‘Dievo’, *смертна* ‘mirtinas, mirties’, tai *остатний путь* ‘paskutinysis kelias’.³⁸ Apie agoniją Polesėje sakoma *брод*, pažodžiui ‘brasta, bradas, bridimas’³⁹.

Lidija Nevskaja apibendrina: „Kelias ir su juo susiję vaizdiniai sudaro laidotuvių apeigų šerdį, nes kaip tik per šiuos vaizdinius išsprendžiama pagrindinė jų kolizija – gyvenimo ir mirties (plačiau – savo ir svetimo) sferų jungtis“, užtat „laidotuvės – tai pasirengimas kelionei, išsirengimas į tolimą kelią“⁴⁰. Tolimo kelio įvaizdį rytų slavų ir lietuvių laidotuvių raudose autorė ypač pabrėžia „ritualine šio termino prasme, kaip gyvenimo sritį ir mirties sritį susiejiančio elemento, pagrindinio laidotuvių, kaip pereigos ritualo, koncepto ir centrinio raudos vaizdinio: *Tėvulis iškeliausi dzidelėn kelionėn – in aukštų kalnelį po sieru žamelį. – Куда снарядилась, куда сокрутилась, моя красна красигорка? Во котору путь-тропу, широкую дороженьку? Во которо хорошо гостьбище любимое?* ‘Kur susirengi, kur susisukai, mano gražioji gražkalnyte? Į kokį kelią, taką, platų kelelį? Į kokius gerus mylimus svetelius?’ – *У какую ты дарожаньку адпраўляешся, у дарожаньку невазвращімую? ‘Į kokį kelelį vyksiti, kelelį negrižtamą?’ – А деж ти ся вибираеш в дорожейку – в сирую землейку, в зеленую*

муравейку? ‘O kurgi tu susirengi į kelionę – į drėgnąją žemelę, į žaliąjį skruzdėlyną?’⁴¹ Gudiyoje apie mirštantį pasakoma: *стайць на дарозе на выхат* „stovi ant kelio išeiti“, visai kaip ir Pelesos lietuvių: *stovė ant kelio išeic iš šito svieto*⁴².

Nepraslydo visa tai pro Gintaro Beresnevičiaus akis: „Dar šiais laikais Pelesoje, kur šio krašto tyrinėtoja L. Nevskaja pažymi bemaž pilną Pelesos ir baltų laidojimo apeigų sutapimą – netgi frazeologijoje, – išlikęs archajiškas kelio vaizdinys. Lietuvoje laidojant stebima, kad nepalaidotų surištomis kojomis: visa tai apspręsta tikėjimo pomirtiniu keliu, turinčiu atitikmenis kitų ide. tautų pasaulėvaizdžiuose. Vokiečiai žino minėtą keliovimą atitinkančius *abspazieren, ins Jenseits reiten* <...> Tiesa, kai kur tarp lietuvių išlikę papročiai mirusiuosius laidoti basus – taip jie greičiau galėsią nubėgti į Dievo teismą.“⁴³ Tiesa, Beresnevičiaus nurodoma Marijona Čilvinaitė pateikia savitą kojų atirišimo argumentą: „Žiūrима, kad nepalaidotų surištomis kojomis, nes sunku būsia eiti *paskutinioje teismo dienoje*.“⁴⁴ Tiek paprotys laidojamajam atirišti kojas, tiek šitoks jo argumentas paminėti jau 1767 m. pranciškonų observantų (bernardinų) misijos Dauguose ataskaitoje: *Umarlęgo grzebiąc wymują ćwieki, y nogi rozwiązują, aby mu nie przeszkodziło do powstania na sqd Boski* „Pakasdami mirusį išima vėnis ir atiriša kojas, idant jam netrukdytų keltis į Dievo teismą“⁴⁵. Betgi esmės tai nekeičia: kad ir kaip būtų suprantamas velionio kelionės galutinis tikslas, iki jo jam vis tiek tenka nueiti, nukeliauti. Paprotys gyvas iki šiol, net ir nebeminint argumento, antai dar XX a. antrojoje pusėje Dieveniškėse: „Jei būdavo surištos rankos ar kojos, tai nurišdavo raiščius ir palikdavo juos karste.“⁴⁶

Bene pirmasis mirusiojo kelionės paminėjimas baltų kraštuose yra 1606 m. Janio Stribinio žinia apie latvių laidotuves: *Ponunt in tumba ad caput defuncti unum panem, putantes illo indigere pro itinere tam longo* „Karste prie mirusiojo galvos deda vieną duonos kepalą, manydami jo prireikšiant tokioje ilgoje kelionėje“⁴⁷.

Jonas Balys pateikia (tikėtina, Mato) Pretorijaus ištrauką apie lietuvininkus: „Kai jie turi

35 Левкиевская 2002: 169–170; žr. Nevskaja 1980b: 251–252.

36 ZŠŽ: 148.

37 Lipsniekė 1968: 204.

38 Кабакова 2001: 73; žr. ВЭС: 322.

39 Nevskaja 1999: 125, 132, išn. 4.

40 Nevskaja 1980a: 228, 229; plg. Nevskaja 1980b: 251.

41 Nevskaja 1990: 137; žr. Nevskaja 1980a: 229.

42 Nevskaja 1993: 105; Nevskaja 1980b: 251; Nevskaja 1999: 132, išn. 5.

43 Beresnevičius 1990: 115–116; su nuoroda į Nevskaja 1980a: 245.

44 Čilvinaitė 1943: 183.

45 BRMŠR: 435, 437.

46 Kasarskaitė 1995: 382.

47 BRMŠR: 126, 128; vertimas mano šiek tiek pageduotas.

mirusį, tai aprenkia jį priderančiais drabužiais. Jei miršta moteris, ją apvelka dvejais marškiniiais ir dar į grabą įdeda dvejis ir net trejis marškinius. Jie savo mirusiems įdeda į grabą siūlų ir adatą, taip pat pinigų; kai juos paklausi, kodėl taip daro, jie atsako, kad galėtų tolimoje kelionėje drabužius susiadyti. Neseniai palaidojo jie lietuvišką seniūną, apvilko jį drabužiais ir apavė batais, įdavė jam į ranką botagą“ ir t. t.⁴⁸ Deja, J. Balio pateiktas vien vertimas su perdėm neaiškia, niekur neaprašyta šaltinio santrumpa. Mato Pretorijaus raštuose šio teiginio tuo kartu rasti nepavyko, bet panašiai panašiu laiku (1679 m.) yra rašęs Kristoforas Hartknochas: *Tum dabantur munuscula defunctis, nimirum mulieribus filum cum acu, ut, si quid itinere discinderetur vel laceraretur, resarcire possent* „Paskui mirusiesiems būdavo dedamos dovanos: moterims – siūlų su adata, kad galėtų susitaisyti, jei kelyje kas iširtų ar suplyštų“⁴⁹.

Lietuvių frazeologizmus, kuriuose mirtis suvokiama ir įvardijama kaip kelias, kelionė, kelavimas, yra apžvelgusi Rasa Kašėtienė: „Mūsų protėviai mirtį suvokė kaip perėjimą iš vieno pasaulio į kitą – laimingą pomirtinį pasaulį. Tai matyti iš šių pavyzdžių: *Jau ketvirtas žmogus per tuos metus iškeliavo iš šio pasaulio* (Varniai, Telšių r.); *Daug žmonių negeru smerčiu iš to svieto iš-ein* (iš bažnytinių raštų); *Viso ko datirsi, kol su šiuo pasauliu atsiskirsi* (Giedraičiai, Molėtų r.); *Jau mums reiks važiuoti į kitą pasaulį* (Endriejavas, Klaipėdos r.); *Motina nukeliavusi į aną pasaulį* (iš nenurodytų raštų); *Anie jauni yra, o mes jau einam į antrą pasaulį* (Endriejavas).“⁵⁰ „Taigi yra dvi sferos – gyvenimas ir mirtis, šis ir anas pasaulis. Logiška manyti, kad norint iš vienos sferos patekti į kitą, reikia nueiti tam tikrą kelią. Šio kelio į pomirtinį pasaulį vaizdinys išlikęs tokiuose pasakymuose: *Jau, sakot, laikas keliauti į paskutinį kelią?* (Eduardas Mieželaitis); <...> *Pakavoję Danutę, dabar ant kelio stovi Petriukas, o gal visai sveikas grius, ką ten žinosi* (Surdegis, Anykščių r.); *Labai rimtai sudėstė dabar Ignotienė visus savo būties mazgelius, ryšuliukus, jai atrodė, kad netrukus teks keltis paskutinėn kelionėn* (iš nenurodytų raštų) <...>. Beje, apie tai, kad į kitą pasaulį veda kažkoks kelias, liudija šios tematikos frazeologizmuose dažniausiai vartojami tokie veiksmoždziai: *eiti, nueiti, išeiti, važiuoti, išvažiuoti, nuvažiuoti, keliauti, iškeliuti, išvykti* ir pan.“⁵¹

48 Balys 2004: 165, Nr. 668.

49 BRMŠ III: 85, 89; vertimas Eugenijos Ulčinaitės.

50 Kašėtienė 2003: 101; dauguma pavyzdžių iš FŽ: 497.

51 Kašėtienė 2003: 102; žr. FŽ: 294.

Mirties kaip kelio, kelionės samprata mitiniame pasaulėvaizdyje taip įsišaknijusi, kad, pasak Arūno Vaicekausko, „mitologinė sąmonė paprastam kaimo keliui suteikdavo kelio į aną pasaulį, kuriuo vaikšto mirusiųjų vėlės, reikšmę. Apie tai galima spręsti iš tokių tikėjimų: *Seno kelio naikinti negalima, nes tuojau mirsi; Jei eidamas kelyje atsisėsi pailsėti ant kelio, tai mirs tėvas, jei valgyti atsisėsi ant kelio, tai mirs motina; Žmonės sako, kad jei pirmą Velykų dieną pereini skersai kelią, tai iš tų namų turės kas mirti*.“⁵²

Tą patį pažymi ir išplėtoja Radvilė Racėnaitė: „Tikėjimuose ir papročiuose ryškėja samprata, kad savo paties ar artimųjų mirtį galima prišaukti neleistiniais veiksmais kelio erdvėje. Pavyzdžiui, greitai pats mirsi, jei sunaikinsi, suarsi ar sukasi seną kelią. Keliaujant negalima atsisėdus ant kelio valgyti, nes mirs vienas iš tėvų. Pavojinga prigulti poilsio pakelėje, ant kelio ar ant lauko ežios. <...> Kelio sąsajas su mirties sfera papildė informacija apie paprotį šalia kelio laidoti mirusiuosius. Senovės Romoje kapinės buvo įrengtos paties svarbiausio – Apijaus kelio (*Via Appia*) kelkraštyje. Prie kelių numirėlius laidodavo germanai. Lietuvoje XX a. pradžioje pakelėse kartais užkasdavo savižudžius, o Dieveniškų apylinkėse prie pakelės kryžiaus retkarčiais palaidodavo nekrikštytus mirusius mažus vaikus. Tokios laidojimo vietos rodo tradicinį neigiamą požiūrį į nepriimtiniu būdu (ne sava mirtimi ar be krikšto) mirusius asmenis. Prisimintinas ir ne tik Lietuvoje iki pat šių dienų paplitęs paprotys kaip nors paženklinti žuvusiojo avarijoje mirties vietą. Šalia greitkelių padedama ne tik gėlių, bet ir statomi kryžiai ar net akmeniniai paminklai. <...> Sakmėse teigiama, jog vėlės pievose ir laukuose turi savus, žmonėms nematomus kelius. Jei žmogui *atsitinka ant tokio tako ar atsigulti, ar troba pasistatyti, nevaldysi: atsigulsi, vis kels, o jeigu neklausysi, tai net pasmaugs ir nustumis, o bus troba, tai nepaspėsi pastatyti ir sudegs*. Negalima vasarą gulėti ant žiemkelio, *bo lietuvenam* [J. Balio pastaba: *lietuvens* – latviškas pavadinimas besivaidenančiam numirėliui, kuris slogina miegančius žmones – *D. R.*] *ten yra paznočyta eiti*. Išeitų, kad keliu, kuriuo žmonės naudojami tik žiemą, vėlės vaikšto visus metus. Todėl galima daryti prielaidą: nematomi ‘dūšių takai’ kitados iš tiesų buvę, o dabar tai – nenaudojami žmonių keliai. Pažymėtina, jog laukais, nuošaliomis vietomis – tarsi vėlių takais – veždavo laidoti ne sava mirtimi mirusius žmones, kad vaidendami jie nevaikščiotų

52 Vaicekauskas 1999: 141.

gyvųjų keliais ir jų negąsdintų. Taigi tiek žmonių kelio, tiek 'vėlių tako' erdvėje galima susidurti su ten lokalizuojamomis mitinėmis esybėmis.⁵³

Viena iš nelaimingų vietų namui stovėti Lietuvoje dar tarpukariu buvo laikoma seno kelio vieta. Pasak A. Mažiulio: „Pastačius trobesį ant *senybės kelio* (svarbu buvo ne tik jį prisiminti, kur ėjo jų atminimu, bet ar ir senovėje pro ten jis nėjo, ar jo nepasakodavo tėvai ir seneliai) per naktis trinksės, važiuos, raiti jos ir t. t.“⁵⁴ Jau išnykusio Levūnų kaimo (buvusio kairiajame Nemuno krante ties Merkine) buvę gyventojai tebe pamena, kad, pagrečiui su kitais persergėjimais dėl namo statybų, *an seno kelio irgi vengė statycie*⁵⁵. Nestatyti namo, netgi laikinos palapinės ant vėlių, dvasių kelio – visuotinis paprotys, ligi šiol galiojantis, pavyzdžiui, Užbaikalėje⁵⁶.

Beje, Gintaro Beresnevičiaus nuomone, „kelio vaizdinyje glūdėjo ne tik mirusiojo išėjimas pas protėvius, bet ir būdas išstumti mirusįjį kuo toliau nuo gyvųjų. Kelias raudose mirusiajam nuolat primenamas, jis išlydimas gana atkakliai, nors ir labai mandagiu būdu. Atrodo, kad mirusysis, išėjęs į kelią, jau neturi galimybės grįžti – net jei jam anapus nesiseka, niekur nė nenumanoma galimybė ne stoisškai kęsti anapusines bėdas, o mėginti grįžti į žemiškąjį pasaulį ir čia ieškoti prieglobsčio... Būtent dėl to raudose taip dažnai minimas kelias – gyviesiems svarbiausia buvo išvengti mirusiojo pasilikimo netoliese.“⁵⁷

Kadangi kelio į dausas neradusiojo vėlė išties grėšė vaidintis gyviesiems, tai tokie sumetimai nėra nepagrįsti, bet tik kaip antriniai, šalutiniai. Aptarotoji benamystės, išėjimo iš namų ir kelionės dvasinė prasmė neleidžia abejoti pagrindinius kelio vaizdinio akstinus tikrai buvus kitus. Juolab kad velionio būdavo ne tik vengiama – tuo pačiu keliu iš anapus jis kartais būdavo tiesiog laukte laukiamas sugrįžtant (bent jau simboliškai), kaip antai Pelesoje, pasak Nijolės Laurinkienės, „su mirusiojo sugrįžimo tema siejasi kelio vaizdinys. Raudose minimi ankstesni takai, kuriais vaikščiojo velionis. Jie užžėlė, nunyko: *Tai žuaugo takeliai*

tavo, mocina, pas mus ataic jau, pieskelis žunešė ta sliedelius jau. Žuaugo keleliai, žuaugs jau... Palyginkite su analogišku gudišku tekstu: *Зарастут мои все стежечки – дорожечки. Перестанут ходить мои ноженьки ко родимой моей матушке* 'Užžels visi mano takeliai keleliai. Liausis vaikščiojusios mano kojelės pas gimtąją mano motulę'. Šie buvę takai priešpriešinami naujiems. Naujas kelias suvokiamas kaip einantis iš ano pasaulio į mūsų. Juo turinti ateiti pusiau reali būtybė, stovinti tarsi ant ribos tarp šio ir ano pasaulių – velionis. Viena vertus, tai išėivis iš mūsų pasaulio, kita vertus – svečias, atvykęlis iš svetimo pasaulio. Užtat ir kelias, kuriuo jis eis, turi būti nepaprastas – jungiantis priešingas visatos sritis ir atliekantis mediatoriaus funkciją. Šis kelias nuklojamas velionio daiktai, laidotuvių apeigų atributais: balta drobe ar tiesiog baltu audeklu, gėlėmis. Takas, prieš juo ateinant svečiui iš ano pasaulio, nušluojamas, nuo jo nurenkami akmenėliai. Kelias pabarstomas geltonu smėliu, apliejamas vandeniu, apsodinamas medeliais ir gėlėmis“, tik pažymėtina: „Nusakant tokio pobūdžio veiksmus, atliekamus ant kelio, vartojama tariamoji nuosaka, reiškianti ne atliekamą, o įmanomą veiksmą, pavyzdžiui: *Tai aš nurinktau akmenėlius nuk viso kelalio*.“⁵⁸

Kelio įvaizdis lietuvių raudose trumpai yra aptartas Dalios Černiauskaitės: „Perėjimas į kitą būseną suvokiamas kaip *iškeliavimas, kelionė*, o numirti – tai *iškeliauti: Čėsas keliauti tolimą kelelį į tavo tėviškėlę; Motinėle, maža tavo sylelė, mažas tavo viekelis, tolima tavo kelionėlė*. Tas, kuris iškeliuoja, yra *keliauninkas* arba *svečias, viešnia* šioje žemėje: *Tėveli, mano tėvuti, puikorėli mano, tėveli mano, keliauninkėli mano; Oi, nesulaukiau mano dukrelės, ji atsiskyrė didžiausia viešnelė*. <...> Perėjimas į naują būseną įsivaizduotas kaip kelionė į kitą (vėlių) šalį. Tačiau kai kuriose raudose šis mitinis-metaforinis suvokimas nyksta, ir toji kelionė kartais suvokiama daug žemiškiau – tai mirusiojo palydėjimas į kapus.“⁵⁹ „Šiuolaikiniam žmogui numirti – *iškeliauti* yra perkeltinis vartojimas, o XIX a. žmogus tai galėjo suvokti tiesiogiai: mirusiojo vėlė iškeliuoja į dausas, į vėlių šalį.“⁶⁰

Atitinkamų raudų pavyzdžių, ir gana iškalbingų, galima pateikti kur kas daugiau. Verta pastebėti, kad lietuvių velionio laukia ne šiaip koks,

53 Racėnaitė 2011: 230–232; plg. Racėnaitė 2002: 226–227; žr. Balys 1948 II: 170.

54 Mažiulis 1937: 4. To ir linkiu Vilniuje, Pavilnių-Verkių regioninio parko teritorijoje ėjusį kelią užgrobusiems ir ant jo du namus pasistačiusiems sklypo Pragriedrulių g. 5 savininkams, taip pat jiems pataikavusiems valdininkams ir teisininkams, atsiskausiems ginti viešąjį interesą ir išsaugoti žmonių itin mėgtą, nepakeičiamą praėjimą.

55 Marcinkevičienė 2008: 47.

56 Ermakov 2008: 584–585.

57 Beresnevičius 1990: 116–117.

58 Лауринкене 1987: 88; cituojant mano praleistos nuorodos, gudiškas tekstas N. L. pateiktas surusintas.

59 Černiauskaitė 2001: 235; minėtas raudas žr. JSLD III: 307, Nr. 1190.6; 285, Nr. 1178.7; 293, Nr. 1183.4 ir Jono Basanavičiaus raudų rinkinyje.

60 Černiauskaitė 2001: 240.

o tas pats – kaip indėnų majų ir kitų tolimų bei artimų tautų – prototipinis, archetipinis tolimas, *did(el)is kelelis, did(el)ė kelionėlė*. Kelios būdingos XIX a. vidurio–XX a. pabaigos raudų ištraukos, pradedant išplėsta ką tik minėtąja D. Černiauskaitės:

Aušrelė aušta, saulelė teka, skirkis brolelių, rinkis pamergėles, sodink į suolelį, sodink už stalelio, čėsas keliauti tolimą kelelį į tavo tėviškėlę⁶¹;

Tėvelis iškeliausi didelėn kelionėlėn, į aukštą kalnelį;

Jau tu rengiesi didelį kelelį iš mūs iškeliauti; Buvo pasakyti, mano sesele, kad tu pasirengi didelę kelionėlę, kad tu iškeliausi iš mūs pulkelio;

Oi, tai jau supras nerami širdelė, kad jo sesele žada keliautis didelį kelelį;

Kodėl jūs taip greitai, mylima tetute, jūs išsirengėt į didelį kelelį;

Tetule brangi, buvo pakalbėti meilus žodelis keliom nedėlėlėm, kad jau jūs rengiatės tokį didį kelelį į savo sesele, į aukštą kalnelį;

Martele mūsų, mūsų mylimoji, kodėl dabar nepasisakot nei vieno žodelio, kad jūs pasirengėt tokią didelę kelionėlę į aukštą kalnelį?;

Kad tu rengiesi tokią kelionėlę į aukštą kalnelį, mylima sesele;

Dabar, sesele mano jaunoji, viską palieki, nuog visko atsiskiri, niekas tau nemiela, niekas nerūpi. Tik tau parūpo didelė kelionėlė, aukštas kalnelis;

Kodėl taip užpykai, mylima sesele, ar tokia yra kieta tavo širdelė? Ar tu nupuikai, mūsų mylimoji, kad tu pasirengi tokią didelę kelionėlę, į kurią nukeliausi, oi, niekad nepargrįši, mūs mylima sesele?;

Ką ji sumislijo, mūsų sesulė, kad ji tai išsirengė tokią kelionėlę, kad ji atsiskyrė iš viso pulkelio;

Aš nepamislėjau, anė nedūmojau, kad jūs atiskirsit, mano susiedėli, kad jūs iškeliausit tokį didelį kelelį į tą aukštą kalnelį;

Dabar išsirengėt, mylimas gaspadorėli, didelę kelionėlę į tolimą šalele, iš kurios nesugrįšit⁶²;

Motulė pasrengus į didelę kelionėlę, į aukštą kalnelį, į mėlyną šilelį;

Oi, tai pasrinkai sau kelelį, oi, tai palikai rūtų darželį, margus kvietkelius, žalius žolynėlius! Oi, kur tu keliausi, mano dukrele... Tai tu keliauni aukštan kalnelin?;

Vai, kur pasrengęs mano sūnelis: ar didelėn kelionėlėn...⁶³ ir t. t.

Štai dar XX a. pabaigoje Puvočiuose (Varėnos r.) užrašyta rauda: *Vai virskit, sūneliai, margais sakalėliais, vai lėkit, sūneliai, už aukštų kalnelių, mėlynų jūralių. Vai ir parneškite, sūneliai, gyvo vandenėlio. Vai ir pagirdzykit mylimų tėvulį gyvu vandenėliu. Tai gal atgaivysit, tai gal atkalbėsit nog tolimos kelionėlės.*⁶⁴

Raudų vaizdinius neabejotinai parafrazuoja viena iš Marcelijaus Martinaičio Kukučio baladžių („Kukučio pagailėjimas tamsią audringą naktį“), prasidedanti:

*Kur tu, Kukuti, dabar –
po mirties?
E i n i kur nors perlytas,
palinkęs prieš vėją –
lyg eitum į k a l n q...*⁶⁵

Pateikiant raudų ištraukas ne be reikalo išskirtas ir kalnas, *aukštas kalnelis*, nes tiesiogiai primena „Lietuvos metraštyje“, vadinamojoje „Bychovco kronikoje“ (XVI a. III dešimtmetis), drauge su Šventaragio legenda minimą atitinkamą pomirtinį kalną. Čia rusėnų kalba sakoma:

Y koli kotoroho kniazia litovskoho abo pana sozzeno tilo, tohdy pry nich kladywali nohty rysij abo medwezyi dla toho, iz wiru tuiu mili, iz sudny deñ mił byty, y tak znamenali sobi, iz by boh mił pryty y sedyty na hory vysokoy y sudyty żywych y mertwych, na kotoruii ž horu trudno budet wzopty bez tych nohtey rysich abo medwežych, y dla toho tyie nohty podle nich kladywali, na kotorych mili na tuiu horu lesty, y na sud do boha yty.

Ir jeigu kurio nors lietuvių kunigaikščio arba didiko kūną degindavo, tai prie jo dėdavo lūšies ar lokio nagus. Mat tikėjo, kad ateisianti teismo diena, ir vaizdavosi, kad ateisias Dievas, kuris, ant a u k š t o k a l n o sėdėdamas, teisias gyvuosius bei mirusiuosius. O į tą k a l n ą be tų lūšies ar lokio nagų būsią sunku įkopti. Ir dėl to prie jų dėdavo tuos nagus, su kuriais jie turėsią įkopti į tą k a l n ą ir stoti į Dievo teismą.⁶⁶

Keliai ir keliavimo būdai gali skirtis, bet visi jie veda ten pat, ne tik mitologijos šaltiniuose ir raudose, bet ir pasakose. Pasak V. Propo:

61 JšLD III: 307, Nr. 1190.6; LTs II: 531, Nr. 571; žr. Beresnevičius 1990: 114–115.

62 BšJT: 179, 255, 258, 263, 275, 278, 283, 293, 295, 299, 304, 307, 315.

63 LTs II: 520, Nr. 562; 532–533, Nr. 572; 536, Nr. 575.

64 Galčienė 1993: 57.

65 Martinaitis 1981: 202.

66 BRMŠ II: 373–374, 380–381; Rimanto Jaso vertimas. Žinių trumpai pakartoja Motiejus Strykovskis „Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusijos kronikoje“, 1582 m. (BRMŠ II: 553) ir kai kurie vėlesni šaltiniai.

Ruduo Punsco krašte II. 2013 m. Arūno Baltėno nuotraukos.

„Herojus, pavyzdžiui, pasiverčia gyvūnu arba paukščiu ir nulekia arba nuskrenda, arba sėda ant paukščio, arba ant žirgo, arba ant skraidančio kilimo ir kt., apsiauna septynmylius batus, jį perneša dvasia, velnias, jis plaukia laivu arba persikelia skraidančiu luotu, luotu jis taip pat persikelia per upę padedamas keltininko, nusileidžia į prarają arba užkopia į kalną kopėčiomis, virve, diržu, grandine arba nagais, medis išauga ligi dangaus, arba herojus lipa medžiu, pagaliau jį veda vedlys, kuriuo jis seka. Nebūtina sudarinėti tikslaus šių formų katalogo, nebūtina tiksli sistema nei klasifikacija. Persikėlimo formos susilieja, asimiliuojasi, pereina viena į kitą. Svarbi čia ne sistema, svarbu kas kita: visi persikėlimo būdai nurodo į vieną bendrą kilmės sritį – jie randasi iš vaizdinių apie mirusiojo kelią į aną pasaulį, o kai kurie ir gana tiksliai atspindi laidotuvių apeigas.“⁶⁷

Enciklopediniame straipsnyje „Kelias“ Nina Braginskaja pažymi: „Herojaus kelionė į viršutinę žemę, jo apsilankymas pas dangiškąją tautą – viena iš pagrindinių mitologijos, herojinių padavimų siužetinių temų. Australietiškujų mitų herojai užklysta į dangų kone atsitiktinai, nes dangus arti. Polineziečių herojus Mauis nesunkiai pasiekia dešimtąjį dangų. Išvystytose mitologijose

į dangų patenkama stebūklingu būdu – per spindulį, vaivorykštę ir pan., tai išrinktųjų žygdarbis ar požymis.“⁶⁸

Kelias į kalną, *didžioji kelionė į aukštą kalnelį*, kaip tik yra vienas iš būdingų pakilimo įvaizdžių. Tuo mus papildomai patikina M. Eliadė, išskleisdamas ir apibendrinamas jo simbolinę dvasinę reikšmę: „Kelias į rojų, kelias į mirusiųjų šalį (egiptiečių, chaldėjų), kelias į Dievo buveinę – visi jie panašūs: tai tas pats kelias į kalną, tas pats pakilimas, daugeliu atvejų simboliškai keliamas kopiant zikurato pakopomis arba indų šventyklos terasomis. Visų šių formulių prasmę nesunku iššifruoti: kelias į kalną reiškia artėjimą į šventybę, tikrovę, absoliutą, žodžiu – tai pašventinimas (karalius dievybės požymius įgydavo kopdamas laiptais į sostą arba zikurato pakopomis, t. y. į kosminį kalną; velionio sielos kelias, kaip ir nemirtingumo siekiančių herojų keliai – Gilgamešo, Heraklio bei kitų, – veda per daugelį kalnų).“⁶⁹ Ten pat, kur minėtoje raudoje, – *už aukštų kalnelių*.

Kylantį kelią, kelią į dangų pas Dievą jau turėjome progą pastebėti minėtame Egipto faraono Harchnufo kapo įrašė: „Lai keliauja jis

67 Пропп 1998: 287.

68 МНМ II: 207.

69 Элиаде 1998: 91; išretinimai M.E.

taikiai šventais keliais į Vakarų, keliaudamas jais kaip pagerbtasis. Lai kyla jis pas dangaus viešpatį Dievą kaip dangaus viešpaties Dievo pagerbtasis.⁷⁰

Senovės indų „Brihadaranjaka upanišados“ (IV.4.8) dvasinis herojus pirmuoju asmeniu sako: „Prieš mane siauras, nusidriekęs tolin senas kelias – aš radau jį! Aukštyn, į dangišką pasaulį žengia juo išminčiai, Brahmaną pažinę ir išsivadavę“, arba „išsmukę, išsinėrę (*vimuktāḥ*)“⁷¹, galima suprasti ir taip, kad iš kūno, taigi – mirę.

Pietų Amerikos gvaranių tradicijoje: „Reikšmingą vaidmenį vaidina *kelio* – t. y. perėjimo iš šio pasaulio į šventą pasaulį – vaizdinys ir mitas. Šamanas (*nanderu*) yra *kelio* specialistas: jis gauna antgamtinės instrukcijas, įgalinančias jį vesti gentį jos nepaprastose klajonėse. <...> Maldos metu arba po mirties, kai siela veržiasi į dangiškąsias sritis, ji keliauja tuo pačiu paslaptingu paradoksalium *keliu*, nes jis tuo pat metu ir gamtinis, ir antgamtinis.“⁷² Visai kaip mūsų raudose, kur velionio kelias į aną pasaulį, į „dangaus kalną“, suplakamas su laidotuvių keliu į „smėlio kalnelį“, į kapines.

Vladimiras Toporovas yra pažymėjęs esminį skirtumą tarp horizontalaus ir vertikalus kelio vaizdinių: „Iš čia ir skirtumas: paprastas mirtingas gali realiai žengti horizontaliu keliu ir ypatingomis pastangomis jį įveikti, tačiau vertikalus kelias gali būti įveiktas tik figūratyviai – jo sielos.“⁷³ Taigi horizontalus yra šio pasaulio kelias, o vertikalus kelias – tai metafora, įgalinanti dvasinį gyvenimą, viltis ir siekius išreikšti kaip dvasinę kelionę „į dangų“, pas Dievą, kurion galima leisti tiek tebesant gyvam, tiek ypač pageidautina mirus. Dvasinio kelio ir dangaus vaizdinius esant metaforomis puikiai suvokė jau Buda, „Dhamapadoje“ (XVIII.20–21) pasakęs: „Nėra kelio danguj, nėra šventumo išorėj. Šiaip žmones kerį apžavai, bet tathagatos [budos] jau nuo jų išsivadavo. Nėra kelio danguj, nėra šventumo išorėj. Nieko nėra amžina iš to, kas sudaryta, bet tathagatos laikinumui jau nebeprisklauso.“⁷⁴

Verta dėmesio baltų tradicijos ypatybė šiuo atžvilgiu yra ta, kad lietuvių kalboje žodžiai *kelias* ir *kalnas* yra tiesiog bendrašakniai – abu veiksmožodžio *kelti(s)*, *kilti* šaknies⁷⁵. Tiesa, jų buitiš-

koji motyvacija skiriasi: *kalnas* tiesiog yra *iškilęs, iškilus*, o *į kelią keliamasi, kylama, iškylama* kaip *iškylon*. Vis dėlto dėl bendros šaknies *kelias* savaimė tarsi įgauna polinkį *kilti į kalną* – ir tuo būdu iš horizontalaus virsti vertikaliu, iš pažodinio, žemiško kelio virsti perkeltiniu, dvasiniu keliu ir perkelti sielą nuo kūno prie dvasios, iš fizinio šio pasaulio kelio virsti metafiziniu keliu į aną pasaulį ir vesti sielą į dangų.

Ši pačios kalbos netiesiogiai menamą kelio polinkį kilti aukštyn, stotis stačiam ir vesti į dangų patvirtina tautosaka – tradicinės mįslės. Antai viena seniausiai žinomų, paliudyta nuo XVII–XVIII a.: *Kad atsitiestų, dangų paremtų, kad rankas turėtų, vagį sugautų* = kelias⁷⁶. Ir kitos panašios su daugybe variantų: *Kad atsistotų – dangų pasiektų, kad rankas turėtų – vagį pagautų, kad prakalbėtų – daug pasakytų*⁷⁷; *Kad atsikeltų, dangų paremtų, kad prašnekėtų, daug pasakytų, kad rankas turėtų, vagį pagautų*⁷⁸; *Jei jis pasikeltų, dangų pasiektų, jei rankas turėtų, vagį pagautų, jei kalbėt mokėtų, daug pasakytų* = kelias⁷⁹; *Kad kalbėt mokėtų, daug pasakytų, kad rankas turėtų, vagį nutovėtų, kad stačias atsistotų, dangų paremtų* = vieškėlis⁸⁰. Ir dar šiek tiek kitokios: *Žemas žemutis žemėj išsitiesęs, kad pasikeltų, dangų paremtų; Kad atsistotų, dangų pasiektų, kad išsitiestų, žemę apjuostų* = kelias⁸¹.

Latvių kalboje *ceļš* ‘kelias’ ir *kalns* ‘kalnas’ – irgi abu vienos šaknies, baltų veiksmožodžio šaknies **kel-*, iš kurios ir la. *celt(ies)* ‘kelti(s)’⁸². Latvių tautosakoje – atitinkamos mįslės: *Liku likumiem, žuburu žuburiem, kad varētu pacelties, tad sasniegtu debesi* „Vingių vingiais, šakų šakom, kad galėtų pasikelti, tai pasiektų dangų“; *Ja man būtu kājas, rokas, tad es ķertu dažū zagli, ja varētu piecalties, tad es kāptu debesīs* „Jei turėčiau kojas rankas, tai pagaučiau visokį vagį, jei galėčiau prisikelti, tai aš kopčiau į dangų“; *Ja būtu kājas – sniegtu debesis, ja būtu rokas – sasiētu zagli, ja būtu mēle – visu izstāstītu* „Jei turėtų kojas – pasiektų dangų, jei

76 LbSLT: 408–409; LTs V: 638, Nr. 7341.

77 Balys 1989: 113, Nr. 551.

78 GrgLLM: 133, Nr. 921; LTs V: 638, Nr. 7342; LpMS: 50; UKT: 67, Nr. 172; PKT II: 35; Marcinkevičienė 1998: 209; žr. Stundžienė 1993: 165.

79 SBAED: 289, Nr. 679.

80 LTs V: 638, Nr. 7343; plg. LpMS: 50.

81 TŽ V: 573, Nr. 66; 582, Nr. 56. Įvairius šio tipo mįslių variantus taip pat žr. KnsLM: 143, T 205. Čia ir toliau sąmoningai atsisakyta mįslių su medžio įvaizdžiu, nes kelio-medžio metafora verstų atsižvelgti į „šamanišką“ keliavimą medžiu aukštyn ir žemyn, į pasaulio medžio vaizdinį ir nuvestų mus pernelyg toli į šalį.

82 KrLEV I: 164, 371.

70 Griffiths 1986: 19.

71 Upanišados 2013: 160; RdhPU: 274.

72 Eliade 1969: 109–110.

73 Toporov 1983: 261.

74 Dhammapada 2005: 80.

75 Žr. Sabaliauskas 1990: 48–49, 184–185; FrLEW: 209, 236, 238 ir daug kur kitur. Esama ir kitokios nuomonės, bet dabar ne laikas ją nagrinėti.

turėtų rankas – surištų vagį, jei turėtų liežuvį – viską papasakotų“ = *ceļš* „kelias“⁸³.

Gudų tautosakoje panašios mįslės irgi žinomos, nors jokios tokios kalbinės sąsajos tarp kelių, kalną ir pakilimą žyminčių žodžių nebėra: *Адно бяжыць, другое ляжыць, а каб усталі, то да неба б дасталі* „Vienas bėga, kitas guli, o kad atsistotų, tai dangų pasiektų“ = *рака і дарога* „upė ir kelias“; *Ляжыць князь, расцягнясь, як устане – неба дастане* „Guli kunigaikštis išsitiesęs, kai atsistos – dangų pasieks“; *Ляжыць на зямлі паніч, ён доўгі, як біч. Каб устаў, то да неба б дастаў* „Guli ant žemės ponaitis, ilgas kaip rimbas. Kad atsistotų, tai dangų pasiektų“; *Як устане (дык да) – неба дастане* „Kai atsistos – (tai) dangų pasieks“ = *дарога* „kelias“⁸⁴.

Ir rusų: *Кабы встал, я бы до неба достал; кабы руки да ноги, я бы вора связал; кабы рот да глаза, я бы все рассказал* „Kad atsistočiau, dangų pasiekčiau; kad rankos bei kojos [būtų], vagį suriščiau; kad burna bei akys, viską papasakočiau“⁸⁵; *Если бы я встала – до неба достала* „Jeigu atsistočiau, dangų pasiekčiau“; *Лежит князь – растегрязь, как встанет – небо достанет* „Guli kunigaikštis – išsidrėbęs, kai atsistos – dangų pasieks“⁸⁶; *Лежит ниже земли, встанет, так небо достанет* „Guli žemiau žemės, atsistos, dangų pasieks“; *Длинные вожжи до неба достанут* „Ilgos vadžios dangų pasieks“; *С сажень широка, а стану – небо достану* „Sieksnio platumo, o stosiu – dangų pasieksiu“⁸⁷; *Стань пристань, до неба достань* „Stok pasistok, dangų pasiek“ = *дорога* „kelias“⁸⁸. Tiesa, rusų kalboje galima būtų išvelgti ir šiokią tokią kalbinę užuominą – anagramą tarp žodžių *дорога* ‘kelias’ ir *гора* ‘kalnas’, bet ji nepalyginti silpnesnė, ir aiškios tiesioginės sąsajos su ‘pakilimu’ čia nebėra.

Itin įtaigus lietuviškas *kylančio kelio* vaizdinys leistų spėti ir aptarto tipo mįslės rytų slavų tradicijose esant baltiškos kilmės, nors jo vieno tam įrodyti, žinoma, negana. Šiaip ar taip, jis neliko nepastebėtas kalbai ir tautosakai jautresnių

83 AnLTM: 93, Nr. 667, 668.a, b.

84 Загадки 2004: 33, Nr. 135; 269–270, Nr. 2908, 2916, 2918 (žr. ištisai Nr. 2907–2921).

85 ДЛТС II: 503; ДЛПРН: 265, 791; РФ: 128; žr. ХдВ3: 53, Nr. 37; СдЗРН: 161–163, Nr. 1323 (урач л, м); Загадки 1968: 90, Nr. 2723–2725.

86 РФ: 128; plg. Загадки 1968: 90, Nr. 2732 ir 2737.

87 Загадки 1968: 90, Nr. 2712, 2716, 2717; žr. ištisai Nr. 2703–2737.

88 ХдВ3: 53, Nr. 336; СдЗРН: 163, Nr. 1325; Загадки 1968: 90, Nr. 2736.

mūsų poetų. Štai Salomėjos Nėries eilėraščio „Plieno daina“ (nors jo ir pavadinimas, ir jis pats trenkia modernistiniu kliedesiu) mums rūpimos eilutės akivaizdžiai mena tradicines mįsles, kuriose *kelias* – *dangų paremtų, pasiektų*:

*Mūs keliāi atsirėmę padangių –
Mūsų žygiai pasiekia skliautus!*⁸⁹

Visai kitos nuotaikos Jono Aisčio posmas iš eilėraščio „Vakaro tyla“, o vis dėlto:

*Į aukštą dangų stiebiasi mūs kelias
Ir dairos vakarais baugiai,
Ir plazda širdys epušės lapeliais
Lyg pririšti drugiai...⁹⁰*

Taip pat Justino Marcinkevičiaus (be pavadinimo), ypač prisimenant kai kurių mįslių įminimą *vieškelis*:

*Kur diemedžio šilkas
po gęstančiu langu
ir vieškelis šiltas
kaip tiltas į dangų.*

*Kaip tiltas į dangų,
į saulės verdinę,
kaip siūlas tarp rankų
į tolstančių žemę.⁹¹*

Betgi visų iškalbingiausia, apibendrinanti, tiesiog programinė yra J. Marcinkevičiaus „Kelio pasaka“, kurioje ne tik pasitelkiamos bei išplėtojamos tiek kalbinės sąsajos, tiek mįslėms artimi vaizdiniai, bet ir atskleidžiamas esminis santykis tarp horizontalaus ir vertikalios kelio, tarp horizontalios ir vertikalios kelio padėties, išskleidžiamas jo branduolinis dvasinis turinys:

*Kitados visi keliai į dangų ėjo,
vienas ilgas baltas kelias buvo.
Juo į saulę ėjo, kas norėjo,
kol ant kelių kelias nepargriuvo.*

*Ir dabar jisai ant žemės rangos,
iš to skausmo skaudžiai susiraitęs.
Reikia kelių vėl paimt už rankos,
vėl prikelt jį ir į saulę eiti.⁹²*

89 Nėris 1984 I: 396.

90 Aistis 1988: 326.

91 Marcinkevičius 1975: 308; Marcinkevičius 2009: 16.

92 Marcinkevičius 1979: 10.

Prisiminkime raudą: *Aušrelė aušta, saulelė teka, skirkis brolelių, rinkis pamergėles, sodink į saulelį, sodink už stalelio, čėsas keliauti tolimą kelelį į tavo tėviškėlę.*

Šioje raudos ištraukoje, pačioje jos pabaigoje pasirodo dar vienas įvaizdis – *tėviškėlė*, dangiškoji tėviškė, dvasinė tėvynė⁹³. Vadinasi, pomirtinis kelias nėra betikslis, begalinis – jis veda velionių į tikrąją Tėviškę. O *auštanti aušrelė, tekanti saulelė* nurodo, jog tasai *tolimas kelelis į tėviškėlę* yra tas pats Justino Marcinkevičiaus *prikeltas kelias į saulę*, ir kartu mena saulišką, nesuregimą šviesa spindinčią šios *tėviškėlės* prigimtį.

NELIETUVIŠKŲ ASMENVARDŽIŲ RAŠYBA

Bašliaras, Gastonas = Gaston Bachelard
 Braginskaja, Nina = Нина Владимировна Брагинская
 Eliadė, Mirčia = Mircea Eliade
 Franc, Marija Luiza, fon = Marie-Louise von Franz
 Gabyševa, Luiza = Луиза Львовна Габышева
 Hartknochas, Kristoforas = Christophorus Hartknoch
 Ivanovas, Viačeslavas = Вячеслав Всеволодович Иванов
 Kabakova, Galina = Галина Ильинична Кабакова
 Levkijevskaja, Jelena = Елена Евгеньевна Левкиевская
 Nevskaja, Lidija = Лидия Георгиевна Невская
 Potebnia, Aleksandras = Александр Афанасьевич Потебня
 Pretorijus, Matas = Io. Matthaeus Praetorius, vok. Matthäus Prätorius
 Propas, Vladimiras = Владимир Яковлевич Пропп
 Salminas, Antonas = Антон Кириллович Салмин
 Smočynskis, Voicechas = Wojciech Smoczyński
 Tolstaja, Svetlana = Светлана Михайловна Толстая
 Toporova, Tatjana = Татьяна Владимировна Топорова
 Toporovas, Vladimiras = Владимир Николаевич Топоров
 Trungpa, Čiogjamas = ang. Chögyam Trungpa

LITERATŪRA

Aistis 1988 = Jonas Aistis. *Katarsis*. Vilnius: Vaga, 1988.
 AnLTM = *Latviešu tautas mīklas: Izlase*. Sastādījusi A. Ancelāne. Rīgā: Latvijas PSR ZA izdevniecība, 1954.
 Bachelard 1993 = Gaston Bachelard. *Svajonių džiaugsmas*. Vilnius: Vaga, 1993.
 Balys 1948 II = Jonas Balys. *Lietuvių tautosakos skaitymai*, II. Tübingen: Patria, 1948.
 Balys 1989 = *Suvalkiečių liaudies kūryba Amerikoje: Antologija*. Surinko ir suredagavo Jonas Balys. Silver Spring: Lietuvių tautosakos leidykla, 1989.
 Balys 2004 = Jonas Balys. *Raštai*, V. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
 Beresnevičius 1990 = Gintaras Beresnevičius. *Dausos: Pomirtinio gyvenimo samprata senojoje lietuvių pasaulėžiūroje*. Vilnius: Taura, 1990.

93 Plg. Černiauskaitė 2001: 237. Žr. Razauskas 2016: 72–73.

BRMŠ II = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, II: XVI amžius. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.
 BRMŠ III = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, III: XVII amžius. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.
 BRMŠR = *Baltų religijos ir mitologijos relikvijos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (XIV–XVIII a.): Šaltinių rinkinys*. Sudarė ir parengė Vytautas Ališauskas. Vilnius: Lietuvos katalikų mokslo akademija, 2016.
 BsIT = *Įvairi tautosaka iš rinkinių*. Surinko Jonas Basanavičius. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.
 Černiauskaitė 2001 = Dalia Černiauskaitė. Metaforinė raiška lietuvių laidotuvių raudose. // *Tautosakos darbai*, XV (XXII). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.
 Čilvinaitė 1943 = Marijona Čilvinaitė. Sarginimo, marinimo ir laidotuvių papročiai. // *Gimtasai kraštas*. Šiauliai, 1943, Nr. 31.
 Dhammapada 2005 = *Mokymo pėdos: Dhammapada*. Iš pali kalbos vertė Audrius Beinorius. Vilnius: Homo faber, 2005.
 Eliade 1969 = Mircea Eliade. *The Quest: History and Meaning in Religion*. Chicago–London: The University of Chicago Press, 1969.
 Eliade 1976 = Mircea Eliade. *Occultism, Witchcraft, and Cultural Fashions: Essays in Comparative Religions*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1976.
 Eliade 1997 = Mircea Eliade. *Šventybė ir pasaulietiškasumas*. Vilnius: Mintis, 1997.
 Ermakov 2008 = Dmitry Ermakov. *Bø and Bön: Ancient Shamanic Traditions of Siberia and Tibet in Their Relation to the Teachings of a Central Asian Buddha*. Kathamandu, Nepal: Vajra Publications, 2008.
 Franz 1994 = *The Way of Dream*. Conversations on Jungian dream interpretation with Marie-Louise von Franz by Fraser Boa. Boston & London: Shambhala, 1994.
 FrLEW = Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag–Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965. (Puslapių numeravimas išsistinis.)
 FŽ = *Frazeologijos žodynas*. Redagavo Jonas Paulauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.
 Galčienė 1993 = Jonė Galčienė. Gyvenimas kaip sapnas. // *Liaudies kultūra*, 1993, Nr. 4.
 GrgLLM = *Menu mįslę keturgyslę: Lietuvių liaudies mįslės*. Paryšė K. Grigas. Vilnius: Vaga, 1970.
 Griffiths 1986 = J. Gwyn Griffiths. The Faith of the Pharaonic Perion. // *Classical Mediterranean Spirituality: Egyptian, Greek, Roman*. Edited by A. H. Armstrong. London: Routledge & Kegan Paul, 1986.
 Hadot 2005 = Pierre Hadot. *Antikos filosofija – kas tai?*. Vilnius: Aidai, 2005.
 JšLD III = *Lietuviškos dainos*. Užrašė Antanas Juška, III. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1954 (Казань, 1882).
 Kašėtienė 2003 = Rasa Kašėtienė. Kaip apie mirtį kalbėjo mūsų senoliai. // *Tautosakos darbai*, XVIII (XXV). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.
 Klein 2003 = Ernest Klein. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam etc.: Elsevier, 2003.

- KnsLM = *Lietuvių mįslės: Rinktinė*. Sudarė ir parengė Aelita Kėnsminienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2018.
- KrLEV I = Konstantins Karulis. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, I. Rīga: Avots, 1992.
- LaLKŽ = *Latvių–lietuvių kalbų žodynas*. Sudarė Alvydas Butkus. Kaunas: Aesti, 2003.
- LbSLT = *Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a.: Priežodžiai, patarlės, mįslės*. Paruošė Jurgis Lebedys. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956.
- Lipsnikė 1968 = Janina Lipskienė. *Frazeologizmai*. // *Dieveniškės*. Vilnius: Vaga, 1968.
- LoLKŽ = Kazimieras Kuzavinis. *Lotynų–lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- LpMS = *Mįslių skrynelė: 3000 lietuvių mįslių ir minklių*. Sudarytojas Stasys Lipskis. Vilnius: Žuvėdra, 2002.
- LTs II = *Lietuvių tautosaka, II: Dainos, raudos*. Medžiagą paruošė V. Barauskienė, B. Kazlauskienė, B. Uginčius. Vilnius: Mintis, 1964.
- LTs V = *Lietuvių tautosaka, V: Smulkioji tautosaka, žaidimai ir šokiai*. Medžiagą paruošė K. Grigas. Vilnius: Mintis, 1968.
- Marcinkevičienė 1998 = Nijolė Marcinkevičienė. *Pavarėnis*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 1998.
- Marcinkevičienė 2008 = *Levūnų kaimo papročiai*. Sudarė Nijolė Marcinkevičienė. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 2008.
- Marcinkevičius 1975 = Justinas Marcinkevičius. *Eilėraščiai, mažosios poemos*. Vilnius: Vaga, 1975.
- Marcinkevičius 1979 = Justinas Marcinkevičius. *Skrendančios pušys: Eilėraščiai 1962–1977*. Vilnius: Vaga, 1979.
- Marcinkevičius 2009 = Justinas Marcinkevičius. *Vėlyvo vėjo vėliavos: Eilėraščiai*. Vilnius: Alma litera, 2009.
- Martinaitis 1981 = Marcelijus Martinaitis. *Vainikas: Rinktinė*. Vilnius: Vaga, 1981.
- Mažiulis 1937 = A. Mažiulis. Dusetų krašto statyba ir jos papročiai. // *Gimtasai kraštas*. Šiauliai, 1937, Nr. 1 (13).
- Monier-Williams 1899 = *A Sanskrit-English Dictionary, etymologically and philologically arranged, with special reference to cognate Indo-European languages by Sir. Monier Monier-Williams*. New edition, greatly enlarged and improved with the collaboration of professor E. Leumann, professor C. Cappeller, and other scholars. Delhi: Motilal Banarsidass, 1999 (Oxford University Press, 1899).
- Nėris 1984 I = Salomėja Nėris. *Raštai, I: Poezija 1920–1940*. Vilnius: Vaga, 1984.
- PE = *Poetinė Eda*. Iš senosios islandų kalbos vertė Aurelijus Vijūnas. Vilnius: Aidai, 2009.
- PkIEW = Julius Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, I*. Bern–München: Francke Verlag, 1959.
- PKT II = *Iš Panevėžio krašto tautosakos, II: Panevėžio krašto pasakos, sakmės, dainos, smulkioji tautosaka, tarmiški tekstai, etnografijos, istorijos žinių fragmentai*. Sudarytojas Eugenijus Urbonas. Panevėžys: UAB „Panevėžio sp.“, 2006.
- Racėnaitė 2002 = Radvilė Racėnaitė. Mirtį provokuojantys veiksmai lietuvių tradicinėje kultūroje. // *Tautosakos darbai, XVI (XXIII)*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.
- Racėnaitė 2011 = Radvilė Racėnaitė. *Žmogaus likimo ir mirties samprata lietuvių folklore*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.
- Razauskas 2016 = Dainius Razauskas–Daukintas. *Maironis – praamžės tradicijos dainius*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016.
- RdhPU = *The Principal Upaniṣads*. Edited with introduction, text, translation and notes by S. Radhakrishnan. India: HarperCollins, 2000.
- Sabaliauskas 1990 = Algirdas Sabaliauskas. *Lietuvių kalbos leksika*. Vilnius: Mokslo, 1990.
- SbAED = *Atbėga elnias devyniaragis: Rožės Sabaliauskienės tautosakos ir etnografijos rinktinė*. Sudarė ir parengė Pranė Jokimaitienė, Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1986.
- Smoczyński 2006 = Wojciech Smoczyński. *Laringalų teorija ir lietuvių kalba*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006.
- Sogjālas 2011 = Sogjālas Rinpočė. *Tibetiečių gyvenimo ir mirties knyga*. Kaunas: Mijalba, 2011.
- Stundžienė 1993 = Bronė Stundžienė. Smulkioji tautosaka Kazimiero Šaulio veikale „Juodžiūnų tarmė“. // *Tautosakos darbai, II (IX)*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1993.
- TMK = *Tibeto mirusiųjų knyga*. Iš tibetiečių kalbos vertė Algirdas Kugevičius. Kaunas–Vilnius: R. Anankos leidykla, „Dharma“ leidykla, 2002.
- Trungpa 1978 = Chögyam Trungpa. *Glimpses of Abhidharma*. Boulder, Colorado: Prajñā Press, 1978.
- TŽ V = *Tauta ir žodis*. Red. prof. V. Krėvė–Mickevičius, V. Kaunas, 1928.
- UKT = *Utenos krašto tautosaka: Iš Utenos kraštotyros muziejaus rinkinių*. Sudarė Raimondas Garsonas ir Gražina Kadžytė. Utena: UAB „Utenos spaustuvė“, 2004.
- Upaniṣados 2013 = *Upaniṣados*. Iš sanskrito vertė, įvadinį straipsnį ir paaiškinimus parašė Audrius Beinorius, mokslinis redaktorius Dainius Razauskas. Vilnius: Vaga, 2013.
- Vaicekauskas 1999 = Arūnas Vaicekauskas. Nekrokultas kalendorinėse apeigose. // *Darbai ir dienos*, t. 11 (20). Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 1999.
- VrAEW = Jan de Vries. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Leiden: E. J. Brill, 1962.
- ZŠŽ = Aloyzas Vidugiris. *Zietelos šnektos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.
- Афанасьев 1995 III = Александр Николаевич Афанасьев. *Поэтические воззрения славян на природу: Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов, III*. Москва: Современный писатель, 1995.
- Байбурин 2005 = Альберт Кашфуллович Байбурин. *Жилулице в обрядах и представлениях восточных славян*. Москва: Языки славянской культуры, 2005.
- Виноградова 2005 = Людмила Николаевна Виноградова. Оппозиция «живой–мертвый» в фольклоре и народной культуре славян. // *Славянская традиционная культура и современный мир, VIII*. Москва: Государственный республиканский центр русского фольклора, 2005.
- Габышева 2003 = Луиза Львовна Габышева. *Слово в контексте мифопоэтической картины мира (на материале языка и культуры якутов)*. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 2003.
- ДлПРН = *Пословицы русского народа: Сборник В. И. Даля*. Москва: Русский язык Медиа, 2004 (1862).

- ДлТС II = Владимир Даль. *Толковый словарь живого великорусского языка*, II. Москва: Русский язык, 1981.
- Ершова 1986 = Галина Гавриловна Ершова. Зупокойные надписи майя. // *Этническая семиотика: Древние системы письма*. Москва: Наука, 1986.
- Журавлев 2005 = Анатолий Федорович Журавлев. *Язык и миф: Лингвистический комментарий к труду А.Н. Афанасьева «Поэтические воззрения славян на природу»*. Москва: Индрик, 2005.
- Загадкі 2004 = *Загадкі*. 2-е выданне, выпраўленае і дапрацаванае. Складнікі: М. Я. Грынблат, А. І. Гурскі. Мінск: Беларуская навука, 2004.
- Загадки 1968 = *Загадки*. Издание подготовила В. В. Митрофанова. Ленинград: Наука, 1968.
- Иванов, Топоров 1965 = Вячеслав Всеволодович Иванов, Владимир Николаевич Топоров. *Славянские языковые моделирующие семиотические системы (Древний период)*. Москва: Наука, 1965.
- Кабакова 2001 = Галина Ильинична Кабакова. Полесская народная антропология: Женский текст. // *Восточнославянский этнолингвистический сборник: Исследования и материалы*. Москва: Индрик, 2001.
- Кудиновы 1987 = Владимир Михайлович Кудинов, Марина Владимировна Кудинова. *Сумка кенгуру: Мифы и легенды Австралии*. Москва: Наука, 1987.
- Лауринкене 1987 = Ниёле Лауринкене. Похоронные причитания Пелясы. // *Балто-славянские исследования 1985*. Москва: Наука, 1987.
- Левкиевская 2002 = Елена Евгеньевна Левкиевская. *Мифы русского народа*. Москва: Астрель–Аст, 2002.
- МНМ II = *Мифы народов мира: Энциклопедия*. Главный редактор А. С. Токарев, П. Москва: Советская энциклопедия, 1982.
- Невская 1980а = Лидия Георгиевна Невская. Семантика дороги и смежных представлений в погребальном обряде. // *Структура текста*. Москва: Наука, 1980.
- Невская 1980б = Лидия Георгиевна Невская. Погребальный обряд в пелясе (структура и терминология). // *Балто-славянские этноязыковые контакты*. Москва: Наука, 1980.
- Невская 1990 = Лидия Георгиевна Невская. Балто-славянское причитание: реконструкция семантической структуры. // *Исследования в области балто-славянской духовной культуры: Погребальный обряд*. Москва: Наука, 1990.
- Невская 1993 = Лидия Георгиевна Невская. Концепт гость в контексте переходных обрядов. // *Балканские чтения 2: Символический язык традиционной культуры*. Москва: Институт славяноведения и балканистики РАН, 1993.
- Невская 1999 = Лидия Георгиевна Невская. Молчание как атрибут сферы смерти. // *Мир звучащий и молчащий: Семиотика звука и речи в традиционной культуре славян*. Москва: Индрик, 1999.
- Потапов 1991 = Леонид Павлович Потапов. *Алтайский шаманизм*. Ленинград: Наука, 1991.
- Потебня 2000 = Александр Афанасьевич Потебня. *Символ и миф в народной культуре: Собрание трудов*. Москва: Лабиринт, 2000.
- Пропп 1998 = Владимир Яковлевич Пропп. *Собрание трудов: Морфология (волшебной) сказки* [с. 5–111]; *Исторические корни волшебной сказки* [с. 112–436]. Москва: Лабиринт, 1998.
- РФ = *Русский фольклор: Хрестоматия*. Составители: Т. В. Зуева, Б. П. Кирдан. Москва: Флинта–Наука, 2001.
- Свешникова 1990 = Т. И. Свешникова. Волк в контексте румынского погребального обряда. // *Исследования в области балто-славянской духовной культуры: Погребальный обряд*. Москва: Наука, 1990.
- СдЗРН = *Загадки русского народа: Сборник загадок, вопросов, притч и задач*. Составил Д. Садовников. Санкт-Петербург, 1876.
- Толстая 1996 = Светлана Михайловна Толстая. Акциональный код символического языка культуры: движение в ритуале. // *Концепт движения в языке и культуре*. Москва: Индрик, 1996.
- Топоров 1983 = Владимир Николаевич Топоров. Пространство и текст. // *Текст: семантика и структура*. Москва: Наука, 1983.
- Топорова 1994 = Татьяна Владимировна Топорова. *Семантическая структура древнегерманской модели мира*. Москва: Радикс, 1994.
- ХдВЗ = Иван Александрович Худяков. Великорусские загадки. // *Этнографический сборник*, VI. Санкт-Петербург, 1864.
- Чистяков 1982 = В. А. Чистяков. Представления о дороге в загробный мир в русских похоронных причитаниях XIX–XX вв. // *Обряды и обрядовый фольклор*. Москва: Наука, 1982.
- Элиаде 1998 = Мирча Элиаде. *Азиатская алхимия: Избранные сочинения*. Москва: Янус-К, 1998.

THE JOURNEY AS A POSTHUMOUS CONDITION

Dainius RAZAUSKAS

This article continues the previous one, entitled “Hello, I Have No Home: The Experience of Homelessness and its Spiritual Meaning” (*Būdas*, 2020, Nr. 4). This time, under consideration is the idea of a journey as an inevitable consequence of homelessness. Indeed, when home is lost, only the permanent journey remains. On the one hand, this is exactly the spiritual way (to which the absence of material home has compelled and of which it was an inner expression). On the other one, the journey, the way, is the most prevalent universal theme of the souls posthumous condition, particularly in traditional funeral laments, beginning with ancient Tibet up until recent Lithuania. And it is noteworthy that the last journey of the deceased, despite all its hardships, almost invariably has an upward direction, it actually is not endless but leads up to the final true Homeland and Eternal Home titles given to the heavenly beyond all over the world.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio g. 6, LT-10308, Vilnius
E. paštas: dainius.razauskas@lnkc.lt

Gauta 2020-08-26, įteikta spaudai 2020-10-15